

Frankenstein erkölcsi felelőssége

Válasz a visszhangra

VISSZHANG - LXIII. évfolyam, 38. szám, 2019. szeptember 20.

Két hónapja jelent meg előbb angolul, majd magyarul *Frankenstein erkölcsi felelőssége* című cikkem.¹ Nem tudom, hogy valójában mekkora a visszhang, de válaszolni szeretnék arra, ami ebből hozzám eljutott, akár, mert szerzője valamilyen formában publikálta, akár, mert velem élőszóban vagy levélben közölte.

A visszhang, amint az várható volt, tartalmilag nem egységes; a teljes egyetértéstől az éles visszautasításig számos változattal találkoztam. Témánként eltér a visszhang eloszlása.

Esszémből az olvasható ki, hogy Kínában a piacosodás és a tulajdonviszonyok változása a nagyon gyors növekedés fő magyarázata. Ez így nem állja meg a helyét. Ha az olvasó ezt így érthette, akkor az a szerző hibája; nem magyaráztam meg félreérthetetlenül, hogy ez a gyors növekedésnek csak az egyik, de nem egyedüli magyarázata. Kiemelkedően fontos a magyarázó okok között a sztálini típusú extenzív növekedés, annak is egy szélsőséges változata. A GDP felhasználásában igen nagy a felhalmozási és aránylag kicsi a fogyasztási hányad. Volt olyan időszak, amikor a fogyasztásra használt hányad a GDP felére zsugorodott. Ez példátlan az újkori nemzetközi gazdaságtörténetben. Mindezt Kína megtehetette anélkül, hogy a viharos extenzív növekedés a munkaerő-kínálat korlátjába ütközött volna. A városokba, ahová az új ipar települt, özönlött a népesség. Helyes, jó lett volna erre is nyomatékosan utalni.

Sokan azt bírálták, hogy Kína ugyanazt tette volna (nevezetesen széles körben megengedi a piaci viszonyok átalakulását, a kereslet, a kínálat és az árak szabad egymáshoz igazodását, valamint új kisvállalkozások létrejöttét) nyugati tanácsadók buzdítása nélkül is. Sajnos saját álláspontomat, miszerint a nyugati tanácsadók biztatásának igenis volt hatása, nem tudom bizonyítani. (Hozzáteve, hogy vitaellenfeleim sem tudják a cáfolatot ún. tudományos módszerekkel alátámasztani.) Közgazdászok számára ilyen esetekben a leggyakrabban alkalmazott ellenőrző eszköz a sokváltozós regressziós elemzés. Igen sok országra vonatkozóan igen hosszú időre visszanyúló idősorok állnak rendelkezésre. Ez lehetővé teszi a regressziós elemzést. Számos probléma alapos mérlegeléséhez jó támpontot ad ez a statisztikai eszköz, például új gyógyszerek hatásági engedélyezéséhez. Ám ezzel az eljárással nem vonható le semmiféle biztos következtetés Kínára, erre a történelmileg egyedülálló óriás országra. Csak annyit ismerhetek el, hogy amit esszémben állítottam, az sejtés, és nem tudományos evidenciára alapozott állítás. Persze ugyanez elmondható vitaellenfeleim kijelentéseiről is.

Többen kritikailag kijelentették: más nyugatiak is hasonló tanácsoltak, miért gondolom, hogy az enyém hatása erősebb volt. Esszém önkritikus írás volt, lélektanilag belátható, hogy önmarcangoló tépelődésemet nem akartam hencegésre használni. Igen, erősebb volt hatásom a kínai szakértőkre, mint más tanácsadóknak már a nevezetes Basham konferencia előtt is, amelyen egy kényelmes turistahajón összesen hét nyugati szakértő véleményét hallgatták meg illetékes kínai vezetők. Elfogulatlan tanúként egy PhD-disszertációra hivatkozhatom, Julian Gewirtz munkájára, amely a Harvard egyetemen készült, és könyv alakban is megjelent.²

A visszhangban nem volt egyetértés abban, hogy a mai Kína nemcsak szörnyeteg, hanem félelmetesebb, mint a többi monstrum. Többen az esszémnek ezt a gondolatát elvetették, mondván: miért lenne félelmetesebb, mint Oroszország, vagy az extrém iszlám terrorcsoportok, vagy a Trump által irányított USA?

Fenntartom a véleményemet. Kína azért a legveszedelmesebb, mert vissza akarja állítani azt a helyzetet, amikor egyetlen hegemon hatalom van. Egy adott történelmi szakaszban vagy több, külön-külön létező világhatalom él egymás mellett, vagy van egy, egyetlenegy, amely a hegemon szerepét tölti be.

A hegemon fogalmának megvilágítására felidézem az 1962 októberében lezajlott rakétaválság történetét. Hruscsov, a Szovjetunió akkori vezetője rakétákat telepített Kubába, amelyek – ha lövés parancsot kapnak – elértek volna amerikai városokat. A világ eljutott az amerikai-szovjet háború (és ezzel a világháború) küszöbére. Pattanáig feszült tárgyalások után Hruscsov visszavonult. Ezzel de facto elismerte az USA hegemoniáját.

Kínának még nem volt alkalmja ilyen tesztre. Képzeletünkre vagyunk bízva. Játsszuk el gondolatban az események következő menetét. Kína számos hadihajóval (és a hajó gyomrában óriási mennyiségű tankkal és gyalogsággal), sok repülőgép kíséretében elindul Tajvan felé. Nyilvánosan kijelenti: joga van Tajvan meghódításához, hiszen sohasem ismerte el önálló államként, hanem mindig Kína részének tekintette. És most tegyük fel a kritikus kérdést: megkockáztatná-e az USA, hogy ne csak diplomáciailag tiltakozzék, ne csak egy pár hadihajót rendeljen oda ereje demonstrálására, hanem teljes katonai erővel megpróbálja Tajvan meghódításának megakadályozását? Vagy nem merné valóságos katonai erővel megvédeni Tajvant? Utóbbi esetben de facto elismerné Kína hegemoniáját.

A kritikusok egy része szerint túlbecsülöm Kína katonai erejét, hiszen az USA katonai erejének high-tech színvonala messze túlhaladja Kínáét. Igaz, de ebből semmi sem következik az általam leírt veszélyre vonatkozóan. Fontoljuk meg még egyszer a fentiekben leírt gondolat kísérletet, a Tajvan elleni kínai támadást. Egy ilyen akció sikerét nem a fegyverek technikai színvonala döntené el, hanem a mennyisége. Kína valóban képes lenne megszállni Tajvant, elárasztani tankokkal, sőt gyalogsággal.

Feljebb szóba került, hogy nem Kína az egyetlen antidemokratikus szörnyeteg; a maga módján Oroszország vagy az iszlám terrorcsoportok is azok. Igaz, de katonai erejük nem mérhető Kína erejéhez.

Térjünk át írásom etikai vonatkozásaira. A hozzám beérkezett visszhang túlnyomó része Kína ügyeihez szólt hozzá. Azt firtatja, helytállóak-e a Kínáról tett megállapításaim. Ezt én szerzői kudarcként élem meg. Azt reméltem, hogy az olvasó megérti: az etikai vonatkozásokban nem csak Kínáról van szó. Már az esszé címe is erre utalt: *Frankenstein erkölcsi felelőssége*. A Frankenstein-történetben köztudottan szó sincs Kínáról; a cím egy univerzális dilemmára szeretne volna rávezetni az olvasót: a szörny viselkedéséért felelős az, aki életre keltette.

Volt olyan hang, amely elismerte: milyen nagy dolog, hogy őszintén vállalom a felelősségemet egy bajért, amelynek létrejöttében nekem is szerepem volt. Rosszulesik, hogy legfeljebb két-három hozzászóló részesített ebben az elismerésben. Abban a visszhangmintában, amely eljutott hozzám, ezt nem kevesen túlzott önvádnak, sőt sokan indokolatlan önmarcangolásnak minősítették.

Eszembe jut egy nagyszerű novella, Čapek tollából.³ Egy bűnöző meghal, és feljut a túlvilág kapujához. Arra számított, hogy ott majd Isten ítélőszéke elé áll. Lezajlik a kihallgatás; csak egy tanú van. Utána szünet; a bíróság ítélethozatalra vonult vissza. Közben a vádlott és a tanú beszélgetnek. Kiderül: Isten volt a tanú; teljesen szavahihető, hiszen ő mindent pontosan látott. Isten meg is magyarázza: emberek felett még a túlvilágon is emberek ítéleznek. A novellában a földön professzionális bíróként tevékenykedő emberekből tevődött össze a bíróság.

Esszémben egyszerre próbálkoztam valamennyi szereppel: ügyészként vádoltam magam, védőként védekeztem (ezt eléggé erőtlenül tettem), és bíróként ítéleztem magam felett, igazán szigorúan.

Más a helyzet a kommentálókkal. Sokan vállalkoznak a védelem szerepére. Sokféle mentséget hoznak fel.

Mi volt a szándékom a rossz tanáccsal? Kifejezetten arra törekedtem, hogy ártsak Kínának? Bizonyára nem. Ez szinte már elég a felmentéshez.

Megvizsgálható az is: talán nem rendelkeztem kellő információval ahhoz, hogy előre mérlegelhessek: nem okozok-e kárt a tanácsaimmal. Ez a „gondatlanságból elkövetett bűncselekmény” esete. Hiszen honnét tudhatta volna akkor Kornai János, hová vezet, ha a tanácsát megfogadják.

Magamban utólag sem hivatkozom erre az évrre. A kommunista rendszerek professzionális kutatója voltam évtizedek óta. Tudhattam volna, hogy egy kommunista diktatúra bármit elkövethet. Amikor a Basham konferencián vettem részt, már évtizedekkel túl voltam a magyar 1956-on és az azt követő rémséges bosszúálláson. Vagy egy még félelmetesebb példa, Kína történetéből. 1989. április közepén békés diáktüntetések kezdődtek Peking főterén, a Tienanmen téren. Ám rövid idő után Deng, Kína legfelsőbb vezetője megelégelte, kirendelte a katonaságot, és kiadta a tűzparancsot. Nincsen biztos szám, a haláleseteket 2000-10000-re becsülik.

Amikor habozás nélkül adtam a tanácsaimat, ezek főként, Kína-szakértők között igen elterjedt két teórián alapultak. Az egyik: előbb hadd jöjjön a gazdasági reform, és az majd létrehozza a politikai reformot. A másik teória: a sikeres, folyamatos gazdasági növekedés magával hozza a demokrácia fejlődését. Ez volt a történelmi fejlődés menete számos nyugat-európai országban, és azt hittük, bizonyára így lesz Kínában is. Csakhogy abból, hogy egy okozati lánc sikeresen végbe ment számos nyugat-európai országban, nem következik az, hogy annak így, vagy ehhez hasonlóan kell megtörténnie Kínában is.

Van, aki úgy értette, önmagamot tekintem a bűnösnek, vagy legalábbis az egyik főbűnösnek. Ez teljes félreértés. A főbűnösök nyilván azok a kínai kommunista vezetők, akiknek politikája végül is kialakította Kína mai rendszerét. A legfőbb vezető, az őt körülvevő 20-30 alfőnök, aki a csúcsvezetőt támogatta, és mind azok a nyugati szakértők, akik nem szóltak meg hangosan a veszedelemről. Rám a bűnnek csak egy kis töredéke esik, de ez is elég ahhoz, hogy bántsa a lelkiismeretemet.

Sok védelmezőm akadt. Ám az igazat megvallva nem az volt a főcélom, hogy magamat a közvélemény erkölcsi bírósága elé állítsam. Azt szerettem volna elérni, hogy az olvasó *önmagának* tegye fel a kérdést: nekem tiszta-e a politikai lelkiismeretem? Nem Kína ügyben, hanem bármilyen fontos ügyében, amelybe involválódott. Hadd idézzem Szókratészt: egy felülvizsgálatlan életet nem érdemes élni. Az ilyen felülvizsgálat nem könnyíti meg a lelkét annak, aki rászánja magát. Nekem sem lett könnyebb, amióta megírtam az esszét. És mégis úgy érzem: meg kellett tennem.

Itt jegyzem meg: Szókratész szavait úgy is lehet értelmezni, mint egy tudására büszke szellemi arisztokrata kijelentését; az olyan emberek életét, akiknek eszükbe sem jut múltjuk önkritikus átgondolása, nem volt érdemes megélni. Ez sok vitát váltott ki a hivatásos filozófusok között. Egyet olvastam, Nozicknak, korunk egyik nagy filozófusának könyve; ő másképpen látja a problémát, mint maga Szókratész.⁴

Egy percre sem hittem, hogy magam filozófus lennék; ennek a diszciplínának vannak hivatásos művelői. Csak összeszedtem annyi bátorságot, hogy néhány sorban elmondjam a magam szempontjait, miközben a kérdésről könyvtári irodalom készült.

Esszém nemcsak etikai problémákkal foglalkozott, hanem állast foglalt gyakorlati teendők ügyében is. Elhibázottnak tartom a Trump által kezdett általános import vámot. Ez sújtja Kína gazdaságát, de extra terheket rak az amerikai háztartási és vállalati szektor vállára is, amelyek a továbbiakban húzódozni fognak az olcsó kínai árutól. Ehelyett célzott korlátozásokra lenne szükség, amelyek fő eszköze nem az általános védővám. Ehelyett határozottan tilt olyan kapcsolatokat, amelyek elősegíthetik Kína hadipotenciáljának fejlődését. Ilyen káros és veszélyes kapcsolat létrejöhet a befektetés, a külkereskedelem, a felsőoktatást és a kutatás szférájában. Nagy kár érheti a demokratikus világot mindegyik fegyvernemben, mind a hagyományos harcviselésben, mind pedig a legfrissebb eszközökkel folytatott kiberháborúban és kémkedésben. Laikusként csak a célzott tiltások általános céljáról szólok; felkészült szakértőknek kell összeállítania a tiltások részletes rendszerét.

Az esszé befejezése a George Kennan által ajánlott „containment” (Kennan az eddigi határok betartásának

kikényszerítését javasolta, a hidegháború első éveiben a szovjet expanzió ellen). Az esszének ez a része nem váltott ki sem helyeslést, sem ellenvéleményt. Bizonyára azt gondolta az olvasók nagy része, hogy ezt amúgy is tudta. Pedig az az érzésem, hogy ezek nem közhelyek, hiszen a sajtó, a kommentátorok és a nyilvánosságnak nyilatkozó politikusok szót sem ejtenek célzott akciókról, hanem inkább csak a vámháborúra terelik a közfigyelmet.

Összefoglalva, benyomásom szerint esszém nem váltotta ki azt a visszhangot, amit reméltem tőle. Az a tény, hogy most pontról pontra visszatérek a visszhang elemeihez, igazolja: nem adtam fel a küzdelmet.

1 *Élet és Irodalom*, 2019/29., július 19.

2 Julian Gewirtz: *Unlikely Partners. Chinese Reformers Western Economists, and the Making of Global China*. Cambridge, Massachusetts – London England: Harvard University Press, 2017. A könyvről számos elismerő recenzió jelent meg. A szerző továbbra is a Harvardon dolgozik.

3 Karel Čapek: *Betörők, bírák, bűvészek és társaik*. Alinea Kiadó, Budapest, 2010. .

4 Robert Nozick: *Examined Life. Philosophical Meditations*. 1990: New York, Simon & Schuster.